

POHLED HISTORIKA: POTKÁVÁNÍ A MÍJENÍ SE STAVEBNÍ HISTORIE A HISTORIE

PHDR. MARTIN MUSÍLEK, PH.D.

Stavebně historické studie jsou na stránkách časopisu Průzkumy památek vzhlédem k jeho tematickému zaměření zcela běžné. Proto se na následujících řádcích pokusím popsat spolupráci historiků se stavebními historiky prizmatem několika konkrétních příkladů z vlastní badatelské praxe. Podobných textů, zabývajících se vztahem historie s dalšími vědními disciplínami, vzniklo v poslední době několik. Pokud se nemýlím, konkrétnímu vztahu historie a stavební historie ale doposud nebyl věnován žádný.

Poprvé jsem se se stavební historií a stavebními historiky setkal jako začínající badatel v Centru mediivistických studií, když jsem měl štěstí osobně se zúčastnit několika exkurzí po vybraných českých středověkých kostelech s Milenou Hausarovou a Petrem Mackem. Mně jako historikovi tyto exkurze značně rozšiřovaly obzory a při postupném „prolézání“ kostelních interiérů i exteriérů jsem si uvědomoval, jaké informace v sobě mohou ukrývat dochované stavby. Pomyslným vrcholem vždy bylo dosažení půdního prostoru, který je většinou pro poznání minulosti kostela nejzajímavější. Mnohdy se přitom musí počítat také s množstvím špíny, prachu, ptačích exkrementů apod., ale výsledek stojí většinou opravdu za to. Naskytla se mi příležitost obdivovat nádherný portál v kostele sv. Prokopa v Záboří nad Labem a přemýšlet o jeho původu, v podstřeší na vlastní oči spatřit původní gotický štít kostela sv. Vavřince v Církvici u Kutné Hory, nebo se kochat bílým románským štítem kostela sv. Matouše v Třeboníně, oním pověstným „bílým kostelem“ (*alba ecclesia*), o němž tak poutavě psal v *Hledání zmizelého věku* Zdeněk Smetánka.

Právě tato první setkání se stavebními historiky a s možnostmi stavebně historické analýzy ve mně vzbudila přesvědčení o nutnosti důsledné interdisciplinární spolupráce nejen mezi historiky a archeology, ale obecně o potřebě skutečného poznání minulosti, kterou nelze nahlížet pouze prizmatem jedné vědní disciplíny. Uvědomil jsem si, že jedině využití všech dostupných vědních oborů dokáže strhujícím způsobem rozšířit torzovitou mozaiku našeho poznání. Toto poznání však nesmí jít či plynout vedle sebe, bez doteku a vzájemné interakce. Nesmírně důležitý je dialog mezi jednotlivými vědními obory a disciplínami, vzájemné hledání limitů dílčích oborů. Právě nikdy nekončící debaty se stavebními historiky i archeology pro mne znamenají velkou inspiraci a nové podněty k přemýšlení.

Všichni z nás, kdo se o podobný interdisciplinární výzkum pokoušeli, vědí, jak obtížné je v dnešní uspěchané době posadit k jednomu diskusnímu stolu badatele různých vědních oborů. Jsem ale stále hluboce přesvědčen o správnosti a smyslnosti podobného snažení, byť si musíme bez obalu přiznat, že skromné výsledky někdy zůstávají daleko za původním záměrem. Přestože je kritická skepse vždy na místě, neměla by nás odrazovat od dalšího společného výzkumu a od hledání průsečíků v práci historika a stavebního historika. Bylo by naivní domnívat se, že důsledný interdisciplinární průzkum může vést k „totálnímu“ poznání dějin. Mnohdy se stává, že výpověď různých vědních disciplín je u jedné a téže lokality (městského domu, hradu, tvrze apod.) zcela odlišná či rozporuplná a zjištěné skutečnosti namísto toho, aby otázky zodpovídaly, další a další otázky vyvolávají.

Jeden z příkladů, který dosvědčuje výše řečené, představuje stavebněhistorický výzkum čtyř domů čp. 507/I až 510/I na Havelském tržišti v Praze. Dle stavebních historiků jejich vnitřní interiéry sloužily v první třetině 15. století převážně k ubytování jedné rodiny majitele. Písemné prameny v těchto domech naopak zachycují ubytování hned několika nájemníků či několika rodin najednou. Vysvětlení tohoto rozporu může být prosté – středověký člověk měl výrazně nižší nároky na obytný prostor a intimitu, zejména v hlavním městě království, které bylo stejně jako dnes pro většinu tehdejší populace v řadě ohledů příliš drahé. Méně majetní řemeslníci a živnostníci se jednoduše museli uskrovnit, pokud chtěli bydlet na Starém Městě pražském a využívat lukrativní polohu domů ležících na Havelském tržišti, nebo museli vzít zavděk přístavbami v hloubce domovní parcely.

Právě v otázce uspořádání městského domu lze spatřovat zásadní problém – až na výjimky nedochází k plnohodnotné diskusi mezi odborníky různých vědeckých disciplín. Někdy se zdá, jako by si historie, archeologie a stavební historie sverepě kráčely vlastními cestami bez ohledu na poznatky ostatních oborů. Součástí archeologických, stavebněhistorických a uměnovědných statí jsou sice pravidelně také kapitoly věnované historii zkoumaného objektu, většinou však jde pouze o jakýsi přilepený nezbytný doplněk – appendix hlavního sdělení. Přestože jsou dnes archivní studie běžnou součástí stavebněhistorických výzkumů městských jader, k jejich výpovědi není vždy přihlíženo s náležitou pečlivostí. Například někdy je z údajů písemných pramenů o zvyšujících se trhovách cenách chybně automaticky vyvozováno stavební zlepšování domů, přestože trhové ceny v průběhu jednotlivých let i desetiletí často z různých příčin výrazně kolísaly. Na jedné straně tak chybí kvalitní diskuse a propojování poznatků, které v důsledku mohou vést ke komplexnějšímu poznání, na druhé straně neznalost nebo nesprávné užití různých druhů písemných pramenů svádí k jejich nepřesnému nebo povrchnímu vyhodnocení, což snižuje výpovědní hodnotu a odbornou relevantnost publikovaného výstupu. Ochuzujeme se tím o možnost komplexnějšího pochopení urbanistického a architektonického vývoje města a jeho proměn ve 14. a 15. století, někdy také o širší možnosti interpretace zkoumaných jevů.

Podobně nekriticky (a netýká se to pouze historie a stavební historie) bývají významné milníky v dějinách města automaticky vztahovány ke konkrétní stavbě. Například požárové vrstvy v dochovaných domech na Starém Městě pražském jsou někdy až příliš přímočaře a bez náležité kritiky spojovány s velkým požárem města v roce 1316, přestože jediný dochovaný písemný pramen – *Zbraslavská kronika* Petra Žitavského – nezmiňuje konkrétní rozsah požáru, ani neuvádí, kolik staroměstských domů tenkrát vyhořelo. V každém středověkém městě často docházelo k větším či menším lokálním požárům domů či jejich částí – automatické spojování požárových horizontů pouze s velkými požáry města tak může vést ke zkreslení skutečného rozsahu požáru a k přeceňování jeho vlivu na další stavební a architektonický

rozvoj městské aglomerace. Je zřejmé, že požáry, povodně či jiné katastrofy akcelerovaly stavební práce, mnohdy však přestavbu města ve skutečnosti mnohem více ovlivňovaly politické, hospodářské a společenské trendy. Pouze spolupráce obou oborů pak může po náležitě kritice vést k opatrným závěrům o vlivu různých pohrom na vývoj města.

Poslední konkrétní příklad, který uvádím, představuje spolupráci historika a stavebního historika při výzkumu vnějšího opevnění na hradu Ohebu ve východních Čechách. Toto mohutné opevnění, reagující na rozvoj palných zbraní, je v soudobé literatuře dobře známo. Dobroslava Menclová vyslovila hypotézu, že k jeho vybudování došlo v reakci na zimní tažení uherského vojska Matyáše Korvína do Čech roku 1469. Nejnovější stavebněhistorický výzkum však odhalil hned několik stavebních fází, z nichž nejstarší vnější zeď z lomového kamene může pocházet již z první poloviny 15. století. Tuto hypotézu nemáme podloženou přesným datováním, podporuje ji „pouze“ historický kontext. V této době hrad vlastnil Jan Hertvík z Rušinova, přední orebský hejtman a husitský politik, majitel řady hradů, tvrzí, městeček a několika desítek vesnic. Hrad Oheb s okolním zbožím patřil k jeho klíčovým majetkům. Na sklonku hejtmanova života se navíc setkáváme s hospodářskými problémy jeho početných panství, které mohly mimo jiné souviset právě s náročnými stavebními úpravami hradu. Hertvíkova politická i vojenská aktivita naznačuje, že právě v letech 1421 až 1455, kdy hrad pravděpodobně vlastnil, by dávalo největší smysl vybudovat první fázi vnějšího opevnění, které bylo později již v době správy hradu rodem Trčků z Lípy několikrát upraveno a rozšířeno do dnešní podoby. Spolupráce historika a stavebního historika v tomto případě nabízí nové smělé hypotézy. Pokud lze vnější opevnění hradu skutečně datovat do první poloviny 15. století, šlo by nepochybně o jedno z nejstarších doposud dochovaných opevnění svého druhu v Čechách, což nevyklučují ani archeologické nálezy. Mohlo se tak stát předobrazem pro další podobná mladší opevnění. Toto zjištění nás nutí uvažovat o tom, zda podobná opevnění, dnes zpravidla datovaná do jagellonské éry, nemohla být také staršího původu a zda je nelze datovat taktéž ještě do doby husitské či poděbradské. To by pak znamenalo doklad pro mnohem rychlejší reakci opevnění na překotný rozvoj palných zbraní. Je zřejmé, že problematika datace a interpretace opevnění vybraných hradních lokalit ještě projde odbornou diskusí. A protože ani opakované pokusy o dendrochronologický rozbor dochovaných dřev ohebského opevnění nevedly k přesvědčivým výsledkům, jde o pravděpodobnou, ale stále pouze hypotézu, vyvolávající opět více otázek než odpovědí.

Jedna věc je ale na základě výše uvedených nesourodých příkladů jistá. Interdisciplinární výzkum se dnes neobejde bez spolupráce širokého týmu odborníků. Pro výzkum (nejen) městských lokalit se jedná o spolupráci historiků-archivářů, archeologů, archeobotaniků, numizmatiků, stavebních historiků, historiků umění, antropologů a dalších specialistů. V samozřejmosti, s jakou podobné rozsáhlé badatelské týmy nyní vznikají, jde jistě o velký posun oproti předcházejícím desetiletím, i když ve všech dobách pracovali badatelé, kteří se neuzavírali pouze ve škatulce vlastního vědního oboru a k minulosti přistupovali komplexně s pokusy o přesahy do dalších disciplín. Zde stojí opět za zdůraznění osobní rovina a neustálá interaktivní debata mezi vědními obory, pořádání mezioborových konferencí nebo pracovních kolokvií, jež ale musí být dobře obsahově připraveny a ukončeny seriózním závěrem, ideálně v podobě kolektivní monografie s úvodní jednotící studií, která publikované texty prováže a zasadí do širšího kontextu. Přitom nelze rezignovat ani na vyslovování hypotéz a následné diskuse nad nimi. Nepodaří-li se tyto hypotézy podpořit relevantními důkazy, neměly by časem „povýšit“ na tvrzení, jak se někdy stává.

Nové, zejména přírodovědné metody dnes umožňují vyvozování nebývalého množství nových závěrů a interpretací. Poznání naší minulosti není strnulé, stále se vyvíjí a proměňuje novými poznatky a interpretacemi. Většina dosavadních modelů, konstrukcí či poznatků obecného i analytického rázu bude v budoucnu překonána, poopravena či zcela

nově interpretována. Nové výzkumné směry a metody, jsou-li správně využívány a aplikovány, si získávají respekt a stále větší oblibu, ale neměli bychom zapomínat, že stejně jako pro historika zůstává primárním zdrojem poznání pramen, v nejširším slova smyslu písemný dokument (v pozdějších obdobích také mluvené slovo či verbální záznam), pro stavebního historika zůstane nejdůležitějším pramenem stavba samotná.

Historie, stavební historie a další vědní disciplíny se bezpochyby pohybují na jedné pomyslné lodi poznání minulosti. Bez důkladné spolupráce a intenzivní debaty se může lehce stát, že loď na cestě k poznání ztroskotá. To by ale bylo škoda. Mnohem optimističtější výhled představuje sen o vzájemné spolupráci, která do plachet vnese nový vítr. Zda se oba vědní obory vydají tím prvním nebo druhým směrem, už záleží na každém z nás.

Martin Musil